

tır (bk. Ebû Dâvûd, "Zekât", 25). Zekât işinde çalıştığı halde ondan pay almak istemeyen Ömer'e Hz. Peygamber, "Bunu al, ihtiyacın yoksa sadaka olarak dağıt" demiştir (Buhârî, "Aḥkâm", 16).

BİBLİYOGRAFYA :

Wensinck, *Mu'cem*, "arîf", "âşir", "câbî", "emîn", "hâzin", "sâî" ve "muşaddık" md.leri; *el-Muvaṭṭaʿ*, "Zekât", 17; Buhârî, "Aḥkâm", 16; Ebû Dâvûd, "Zekât", 25; Ebû Yûsuf, *el-Ḥarâc*, s. 38-39, 86-87, 115-116, 125-131, 202; Şâfiî, *el-Üm*, II, 65; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 4; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 68-69, 596-597; İbn Sa'd, *eṭ-Tabakât*, III, 153; Belâzürî, *Fütûḥ* (Rıdvân), s. 81, 115-116, 220-221, 377-378; Taberî, *Târîḥ*, Kahire 1939-58, II, 617; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferid*, I, 14-15; Cehşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ ve'l-küttâb* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1938, s. 12, 51; Mâveridî, *el-Aḥkâmü's-sultânîyye*, Kahire 1298, s. 145-149, 157; Serahsî, *el-Mebisûṭ*, III, 9; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (trc. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul 1981, s. 46, 76, 221, 231, 235; Bâcî, *el-Müntekâ*, Kahire 1332, II, 153, 156; Kâsânî, *Bedâ'î'*, II, 44; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, II, 654; VI, 202-203, 426, 654; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Kahire 1303, II, 161, 201, 203; III, 23, 114, 154, 159; VIII, 51; Münzirî, *et-Terğîb ve't-terḥîb*, Beyrut 1968, I, 144-145; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ*, Süleymaniye Ktp., Amca Hüseyin Paşa, nr. 354-357, IV, 2099; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ*, I, 91; VIII, 56; XIII, 337-338; Aynî, *Ümde'tül-kâr*, İstanbul 1308-10, IV, 429; Süyûtî, *Târîḥu'l-hulefâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1371/1952, s. 20; A'yanü's-Şî'a, VIII, 56; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I, 225, 228, 267-268; Muhammed Kürd Ali, *el-İdâretü'l-İslâmiyye*, Kahire 1934, s. 8, 13-14; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 364; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, s. 342; Barkan, *Kanunlar*, I, 22, 23, 44, 91, 94, 102, 108, 214, 365-367; S. A. Q. Husainî, *Arab Administration*, Madras 1948, s. 19-20, 44; U. Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973, s. 14, 89, 242, 245, 295, 297; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, 951, 966, 1043; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, İstanbul 1981, s. 263; Salih Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İstanbul 1984, s. 105; M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1984, II, 16, 230, 273; Celâl Yenigöçer, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, İstanbul 1984, s. 73-76, 203; Ömer Rıza Doğrul v.dğr., "Âmil", *İTA*, I, 384-402; M. Fuad Köprülü, "Âmil", *İA*, I, 402-404; A. A. Duri, "Âmil", *El'* (İng.), I, 435-436; C. E. Bosworth, "Âmel", *Elr.*, I, 930-931.

MEHMET ERKAL

ÂMİLİ, Bahâeddin

(بہا الدین العالمی)

Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyin
b. Abdissamed el-Âmilî
(ö. 1031/1622)

Şeyh Bahâî diye tanınan İranlı âlim.

Lübnan'da Cebeliâmil bölgesinde bulunan Ba'lebek'te doğdu (953/1546-47). Babası ile birlikte İran'a giderek o devirde Safevî hânedanının başşehri olan

Kazvin'e yerleştiler. Âlim yetiştiren bir aile içinde dünyaya geldiğinden daha küçük yaşlarda ilme karşı kendisinde merak uyandı ve ilk olarak babasından Arapça, hadis, tefsir, fıkıh okudu. Din âlimi olan babası bir müddet sonra Herat'a müftü tayin edilince kendisi Kazvin'de tahsiline devam etti. On yıl süren öğrenim hayatı boyunca devrin tanınmış âlimlerinden kelâm, felsefe, riyâzî ilimler ve tıp tahsil etti. Daha sonra Kudüs'e giderek Muhammed el-Makdisî'den *Şaḥîḥ-i Buḥârî* okudu. Öğrenimini tamamladıktan sonra Herat'a yerleşti; bundan sonraki hayatını eser telif etmekle, Kâzimiyye ve Necef'te talebe okutmakla ve otuz yıl süren seyahatlerle geçirdi. I. Şah Abbas tarafından takdir edilerek kendisine şeyhülislâm unvanı verildi. Daha sonra zâhidâne bir hayat yaşamaya başladı. Derviş kılığında Mısır, Irak, Hicaz, Suriye ve Anadolu'yu gezdi; seya-

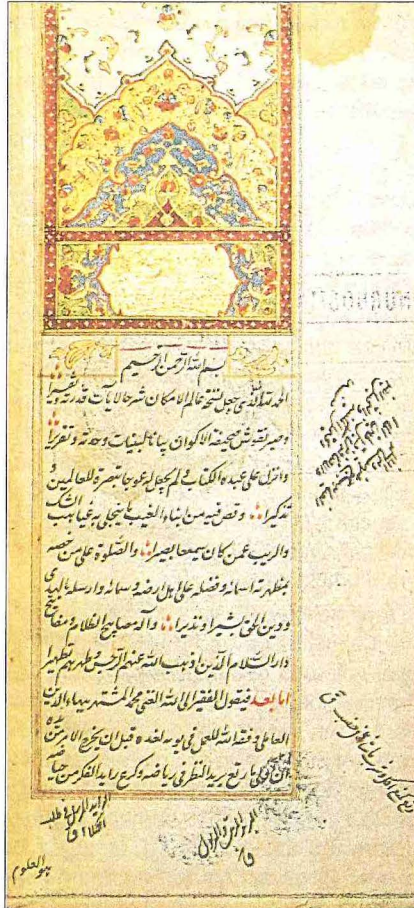
hatlerinde çeşitli âlim ve zâhidlerle görüştü; bazı eserlerini de bu sırada yazdı. Seyahatten döndükten sonra İsfahan'a yerleşti. 13 Şevvâl 1031'de (21 Ağustos 1622) vefat etti; cenazesi Tûs'a (Meşhed) nakledilerek orada defnedildi. Bazı kaynaklarda vefatı ile ilgili olarak 1030 (1621) ve 1035 (1626) tarihleri de verilmektedir. Mezarı günümüzde de ziyaret edilmektedir. Âmilî, âlimler arasında benzerine ender rastlanan efsanevî bir şöhrete sahip olmuş, servete ve makama önem vermeyen, insanları iç âlemleri ve yaptıkları iyi işlerle değerlendiren mütevazî şahsiyetiyle herkesin gönlünde yer etmiştir. Bazıları tarafından ise XI. yüzyılın müceddid'i olarak kabul edilmiştir.

Âmilî'nin, *Hulâsatü'l-eşer* gibi bazı kaynaklarda Sünnî olduğu rivayet edilmekte ise de diğer kaynaklarda onun samimi bir Şîî olarak hayatını sürdürdüğü üzerinde ısrarla durulmaktadır. Bu kaynaklarla kendisine ait bazı eserlerin incelenmesinden mutaassıp bir âlim olmadığı ve şeriata ters düşmeyen bir tasavvuf görüşüne sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Ders halkasında yetmişmiş ve kendisinden icâzet almış sayıları otuza varan âlimlerin isimleriyle hayat hikâyeleri kaynaklarda mevcuttur. Yaşadığı dönemin hemen bütün ilim dallarında eser vermiş, dinî ilimlerdeki otoritesinin yanı sıra daha çok pozitif ilimlerdeki çalışmalarıyla tanınmıştır. Şevki Celâl, *Riyâziyyâtü Bahâ'iddîn el-Âmilî* (Halep 1976) adlı eserinde onun bu yönünü ele almış, Muhammed Altuncî de *Bahâ'üddîn el-Âmilî* (Dimaşk 1986; Beyrut 1406) adlı monografisinde onu edip, şair ve âlim olarak incelemiştir. Yazdığı eserler İran'da, Irak'ta ve Osmanlı ülkesinde asırlarca okutulmuştur. Ana dili Arapça olduğu halde Farsça yazdığı manzum eserleri, bilhassa Mevlânâ'yı örnek alarak terennüm ettiği didaktik mesnevileri kendi türünde başarılı sayılır. Şiirlerinde Bahâî mahlasını kullanmıştır.

Eserleri. Âmilî'nin kaleme aldığı doksan kadar kitap ve risâlenin en önemlileri şöylece gruplandırılabilir:

Tefsir. 1. *Tefsîrül-'urveti'l-vuşkâ*. Fâtiha sûresinin tefsiridir (Tahran 1319, 1321). 2. *Ḥâşiye 'alâ tefsîrül-Kâdî Beyzâvî* (*Ḥâşiye 'alâ Envârî't-tenzîl*). Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Şehid Ali Paşa, nr. 195, 144 varak). Ayrıca *Aynü'l-hayât* adlı yarım kalmış bir tefsirinden de söz edilmektedir (bk. Kays Âl-i Kays, III, 412).

Bahâeddin Muhammed el-Âmilî'nin *Ḥâşiye 'alâ tefsîrül-Kâdî Beyzâvî* (*Ḥâşiye 'alâ Envârî't-tenzîl*) adlı eserinin ilk sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 484, vr. 1^b)

Hadis ve Fıkıh. 1. *Erba'üne hadîsen* (Tahran 1274, 1310 taşbaskı). Ehl-i beyt tarihiyle rivayet edilen hadislerden derlediği bu eseri yine kendisi şerhetmiş ve bu şerh üzerine birçok hâşiye yazılmıştır. 2. *el-Hablü'l-metîn fi ahkâmî'd-dîn*. Sahih ve hasen hadislerin şerhedildiği bir eserdir. 3. *Meşriku's-şemseyn ve iksîrû's-sa'âdeteyn*. Ahkâm âyetlerinin tefsirine dair olup bu âyetleri 400 kadar sahih hadis ile açıklamıştır. Son iki eser birlikte basılmıştır (Tahran 1319, 1321). 4. *Câmi'-i 'Abbâsî*. Şîa fıkhiyla ilgili bu Farsça eserini Şah Abbas Safevî'ye ithaf etmiştir. Âmilî yirmi babdan meydana gelen bu kitabın ibadetlere dair ilk beş babını yazdıktan sonra vefat etmiş, eseri talebesi Nizâmeddîn-i Sâvecî tamamlamıştır. Kitabın pek çok baskısı vardır (Tahran 1230, 1243, 1312, 1325, 1327, 1329, 1331; Tebriz 1309, 1322, 1323, 1341, 1354; İsfahan 1341; Bombay 1298, 1310, 1319, 1323; Leknev 1272, 1298, 1318). 5. *Kitâbü'z-Zübde*. Usûl-i fıkha dair olup *Zübdetü'l-uşûl* adıyla da bilinir (Leknev 1307; Tahran 1309). 6. *er-Risâletü'l-İsnâ 'aşeriyye* (Tahran 1307, 1309). Biri manzum olmak üzere birçok defa şerhedilmiştir. 7. *Miftâhu'l-felâh*. Günlük ibadet ve dualarla ilgili hacimli bir eserdir (Bombay 1304; Tahran 1317; Kahire 1324). Âmilî'nin, Şîa'nın dört temel hadis kitabından biri olan Kummi'nin *Men lâ yahduruhül-fakîh* adlı eserine bir şerh ve hâşiye yazdığı da kaynaklarda belirtilmektedir.

Riyâzî İlimler. 1. *Hulâşatü'l-hisâb**. Yirmiden fazla baskısı bulunan (meselâ Tahran 1275, 1276; Kalküta 1812; Keşmir 1285; İstanbul 1268, 1311; Kahire 1299, 1311) bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde otuz yedi yazma nüshası bulunmaktadır. Eserin çoğu basılmış kırk kadar şerhi vardır (bk. Kays Âl-i Kays, III, 415-418). Bunlardan 1076'da (1665-66) Ramazan Efendi tarafından yapılan Arapça şerhi Türk talebeler arasında *Risâle-i Bahâ'îyye* adıyla meşhur olmuştur. 2. *Teşrihu'l-eflâk*. Muhtelif şerhleri bulunan eser (bk. Brockelmann, II, 595) Tahran'da basılmıştır (1284). 3. *Risâle fi a'mâli'l-uşûrlâbiyye*. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir yazma nüshası vardır (Yenicami, nr. 1176/21). Kaynaklarda Âmilî'nin riyâzî ilimlere dair daha birçok eserinden bahsedilmektedir.

Arap Dili ve Edebiyatı. 1. *el-Keşkûl**. Seçme sözler ve yazılar antolojisi mahiyetinde olan bu eser onun Doğu ülkelerinde en çok tanınan kitabıdır. Eser *el-Mihlât*'in bir nevi devamı ve tamamlayıcısı mahiyetinde olup birçok defa ba-

sılmış (Tahran 1277, 1291, 1297, 1321; Kum 1337-1339 hş.; Bulak 1288, 1339; Kahire 1302, 1305, 1318) ve tercümeleri yapılmıştır. Ayrıca Tâhir Ahmed ez-Zâvî (Kahire 1961, I-II) ve Hasan Temîm (Beyrut 1983, I-II) tarafından da yayımlanmıştır. Farsça tercümeleri içinde S. A. Q. Ayetullahî'nin notlarla yaptığı tercüme (Tahran 1357) özellikle zikretmek gerekir. 2. *el-Mihlât. el-Keşkûl* tarzındaki bu eserinde kırk konuda söylenen güzel söz ve şiirleri toplamıştır. Kitap önce Kahire'de basılmış (1317), Muhammed Halîl el-Bâsâ tarafından Beyrut'ta geniş bir fihristle birlikte tekrar yayımlanmıştır (1405/1985). 3. *el-Fevâ'idü's-Şamediyeye*. Kardeşi Abdüssamed için kaleme aldığı Arap nahvi ile ilgili bu kitabın muhtelif şerhleri vardır. Eser Leknev (1260), Delhi (1267) ve Tahran'da (1298) basılmıştır. 4. *Tehzîbü'l-beyân*. Bu eser de Arap nahviyle ilgili olup muhtelif şerhleri bulunmaktadır. 5. *el-Fevz* (Vesile-tü'l-feuz ve'l-emân fi medhi şâhibi'z-zemân). On ikinci imam Mehdî el-Muntazar'a dair olan bu Arapça kasidesi birkaç defa şerhedilmiş, Ahmed el-Menî'nî'nin şerhi *el-Keşkûl*'le birlikte basılmıştır (Bulak 1288). 6. *Vüşûlü'l-ahyâr ilâ uşûli'l-aḥbâr* (Kum 1401).

Farsça Manzum Eserleri. 1. *Nân ü Halvâ* (Tahran 1303; İstanbul 1268, 1282 taşbaskı). 2. *Şîr ü Şeker* (İstanbul 1282 taşbaskı; Tahran 1303). 3. *Nân ü Penîr* (İsfahan 1328; Kahire 1347). 4. *Mûş u Gürbe* (Kahire 1347). *Nân ü Halvâ*, *Şîr ü Şeker*, *Nân ü Penîr* mesnevileri ile *Mûş*

u Gürbe adlı mensur mizahî eseri külliyyatı içerisinde basıldığı gibi (Tahran 1341 hş.), ayrı veya birkaçı bir arada olmak üzere de yayımlanmıştır. Farsça şiirleri Gulâm Hüseyin-i Cevâhîrî tarafından derlenerek *Külliyyât-ı Eş'ar ü Âşâr-ı Fâr-sî-yi Şeyh Bahâ'î* ve *Külliyyât-ı Şeyh Bahâ'üddîn Muhammed el-Âmilî* adlarıyla (Tahran 1336, 1341 hş.) yayımlanmıştır (eserleri için bk. Kays Âl-i Kays, III, 403-425).

BİBLİYOGRAFYA :

Âmilî, *Külliyyât* (nşr. Gulâm Hüseyin-i Cevâhîrî), Tahran 1341 hş.; İskender Bey Münşî, *Târîhi 'Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, Tahran 1350 hş., I, 155-157; II, 967-968; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eser*, III, 440-445; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseyinî), Bağdad 1385, I, 155-160; *Reyhânetü'l-edeb*, II, 382-396; Saîd Nefîsî, *Ahvâl ü Eş'âr-i Fârsî-yi Şeyh Bahâ'î*, Tahran 1316 hş.; Serkîs, *Mu'cem*, II, 1262-1264, 1808-1809; Brockelmann, *QAL Suppl.*, II, 595-597; Ebû'l-Kâsim Kurbânî, *Zindegînâme-i Riyâzîdânân-i Devre-i İslâmî*, Tahran 1365, s. 170-172; A. Hayyâmpür, *Ferheng-i Şühanverân*, Tebriz 1340 hş., s. 91; Hânâbâ, *Fihrist*; Ali Abdullah ed-Difâ', *el-'Ulumü'l-baḥte fi'l-hadâretü'l-'Arabîyye ve'l-İslâmîyye*, Beyrut 1403/1983, s. 279-293; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyûn ve'l-edebü'l-'Arabî*, Tahran 1986, III, 397-428; Abdullah Ni'met, *Felâsifetü's-Şî'a*, Beyrut 1987, s. 446-465; DMF, II, 1522; Ş. Y. — A. A., "Âmilî", *İA*, I, 405-406; "al-'Âmilî", *EI*² (Fr.), I, 448-449; [İldâre], "Riyâziyyât", *UDMI*, XIV/1, s. 273-274.

ÖMER OKUMUŞ

ÂMİLÎ, Muhammed b. Hasan

(bk. HÜR el-ÂMİLÎ).

Bahâeddin
Âmilî'nin
Risâle
fi a'mâli'l-
uşûrlâbiyye
adlı eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Yeni Cami,
nr. 1176/21,
vr. 237a-238a)

